

ERTAKLAR ASOSIDA BOLALARNING NUTQINI O‘STIRISH USULLARI

Kaxxarova Ozoda

Xalqaro innovatsion universiteti o‘qituvchisi

o.qaxxorova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqola “Ertaklar asosida bolalarning nutqini o‘stirish usullari” mavzusida tayyorlangan bo‘lib, unda maktabgacha yoshdagi bolalarni bog‘lanishli nutqqa o‘rgatish xususida fikrlar bayon etilgan.

Mazkur maqolada bola nutqini o‘stirishda ertaklarning o‘rnining mazmuni ochib berishga harakat qilingan.

Bundan tashqari maqolada tarbiyachining nutq o‘stirish jarayonini tashkil etishi hamda pedagogik jarayonni hisobga olishi to‘g‘risida ham fikrlar yoritilgan.

***Kalit so‘zlar:** ertak, nutq, maktabgacha yoshdagi bolalar, bilim, savodga o‘rgatish, nutqning rivojlanishi.*

KIRISH

Nutq, o‘qish va savodga tayyorgarlikning to‘g‘ri qo‘llanilishi har bir insonning jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida muhim o‘rin tutadi. Ma’lumki, aholining savodxonligi bugungi kunda jamiyat rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Inson savodxonligi uning kelajak hayotining sifati darajasini belgilaydi va bugungi dunyoning jadal texnik yuksalish davrida muvaffaqiyatli faoliyat olib borish imkonini yaratadi. Shunday qilib, savodli bo‘lish bilimlar kalitiga ega bo‘lish deganidir.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI BOG‘LANISHLI NUTQQA O‘RGATISH

Nutq yozma, og‘zaki va xulq-atvorga oid simvollar tizimi. Nutqni asta-sekin, ya’ni ketma-ket rivojlanishi normal hisoblanadi. Bu insonlarning bir-biri bilan muloqot qilishiga xizmat qiladigan tizimdir. Bolaning ilk davri *pri-lingvistik* deyiladi, bu davrda bola harakatlar va yig‘lash orqali o‘z ehtiyojlari haqida axborot beradi. Bundan keyingi davr esa *lingvistik* deyiladi. Bu davrda endi nutq eng yirik aloqa vositasiga aylanadi. Ko‘pchilik bolalar ma’lum tushunchalarni hali tillari chiqmasdan oldin anglaydilar. Bu *retseptiv nutq* deb ataladi. Retseptiv nutq ekspressiv, ya’ni voqea va tushunchalarni tasvirlab beradigan nutqdan oldin keladi. Bolaning til va nutq rivojlanishi uning umumiy kognitiv rivojlanishi, ijtimoiy, qabul qilish va nevro-muskulyar rivojlanishiga

bog‘liq. Undan tashqari nutq rivojlanishi bolaning qancha so‘zlarini eshitganiga ham bog‘liq.

Bolalarda bog‘lanishli nutqning rivojlanishi ona tiliga o‘rgatishning quyidagi vazifalarini ham hal qiladi:

1) lug‘at ishini (keng so‘zlar to‘plami va undan foydalana olish, fikrni aniq va to‘liq ifoda etishga yordam beradi);

2) nutqni grammatik jihatdan to‘g‘ri shakllantirishni (o‘z fikrini sodda va yoyiq, ergashgan va bog‘langan qo‘shma gaplardan, son, sifat, kelishik qo‘shimchalaridan to‘g‘ri foydalanib bayon etish);

3) nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashni (nutqning aniq, ma’noli, burro bo‘lishi).

Nutqning 2 xil: **dialogik va monologik** turlari mavjud bo‘lib, ularning har qaysisi o‘z xususiyatiga ega. Dialogik nutq shakli (ikki yoki bir necha kishining suhbat, savollar va uning javoblari) bu to‘liq bo‘lmagan (qisqa) javobdir.

Monologik nutq bir kishining nutqi bo‘lib, so‘zlovchidan keng, aniq, to‘liq, bog‘langan fikrni talab etadi.

Bolalarni so‘zlashuv nutqiga o‘rgatish va uni rivojlantirish monologik nutqni shakllantirishning asosi hisoblanadi. O‘rta gururh yoshidagi bolalarda bog‘lanishli nutqning rivojlanishida ular lug‘atida 2,5 mingtagacha so‘zlarning bo‘lishi va ularni faollashtirish katta ahamiyatga ega.¹

Kichik yoshdagi bolalarda nutqni tushunish takomillashadi (so‘zli topshiriqlarni, kattalarning ko‘rsatmalarini, murakkab bo‘lmagan adabiy asar mazmunini tushunadilar). Endi nutq aloqa vositasigina bo‘lib qolmay, balki kattalarning so‘z orqali tushuntirishlari yordamida bilimlarni egallash manbaiga aylana boshlaydi.

Katta guruh yoshidagi bolalarda bog‘lanishli nutq ancha rivojlangan bo‘ladi. Ular umumlashtirish, xulosa chiqarish, muhokama yuritish kabi malakalarga ega bo‘lishadi. Dialogik nutqlarga, savollarga aniq, qisqa yoki keng tarzda javob bera oladilar. Savollarni to‘g‘ri tuza olish malakasi paydo bo‘ladi, kerak paytda luqma tashlash, o‘rtog‘ining javobini to‘ldirish va tuzatish kabi xususiyatlar rivojlanadi.

Narsa-buyumlardagi yoki hodisalardagi eng muhim belgilarni aytib berish malakasi shakllana boshlaydi. 5-6 yoshli bolalar suhbatda va so‘zlashishda faol ishtirok etadilar, tortishadilar, muhokama qiladilar, o‘z fikrlarini asosli deb biladilar, o‘rtoqlarini bunga ishontiradilar. So‘zlashuv nutqini rivojlantirish – bolalarni kattalarning nutqini tinglash va tushunish, savollarga javob berish, boshqa bolalarning oldida o‘z fikrini aytish, bir-birini tinglashdan iborat.

¹ Qodirova R. M. Nutq o‘stirish metodikasi. -T.: O‘qituvchi, 2008. – 128-bet

Bolalarda bog‘lanishli nutqni rivojlantirish ularni hikoya qilishga o‘rgatish orqali amalga oshiriladi.

Monolog nutq dialog nutqqa nisbatan ancha murakkab bo‘lib, bu bitta odam tomonidan amalga oshiriladigan nutqdir. Monolog nutqda bitta kishi gapiradi, qolganlar esa tinglaydilar. Monolog nutq yaxshi xotirani nutqning shakl va mazmuniga diqqatni yo‘naltirishni talab etadi. Shuning bilan bir vaqtda, monolog nutq tafakkurga tayanadi.

Monolog nutq lingvistik (tilshunoslik) tomondan ham murakkab hisoblanadi. Monolog nutq tinglovchilarga tushunarli bo‘lishi uchun yoyiq gaplardan, aniq lug‘atdan foydalanish kerak.

Bolalarda monolog nutqning shakllanishi ularni mantiqiy tafakkurning rivojlanishi bilan bog‘liqdir. Bundan tashqari, bola nutqni monolog nutqqa aylanishi uchun u tilning lug‘atini va grammatik tomonini erkin egallagan bo‘lishi kerak. Ruhshunoslarning aytishicha, bolalarda monolog nutq besh yoshdan boshlab paydo bo‘ladi.

Ruhshunos D.B.Elkonin bu haqda shunday yozadi: "Bola hayot tarzining o‘zgarishi, kattalar bilan yangi munosabatlarning va yangi turdagi faoliyatlarning shakllanishi nutq shaklini va uning vazifasini (xizmatini) farqlashga olib keladi. Muomalaning yangi vazifalari vujudga keladi, bola o‘z taassurotlarini, kechinmalarini, rejalarini (niyatini) kattalarga etkazishga harakat qiladi. Nutqning yangi shakli - monolog tarzida xabar qilish, ko‘rgan va eshitganlari to‘g‘risida hikoya qilish paydo bo‘ladi", bolalarni hikoya qilishga o‘rgatish jarayonida barkamol tarbiya berishning xilma-hil masalalarini hal qiladi, aqliy rivojlanishga yordam beradi. Hikoya qilib berishda mantiqiy tafakkur, diqqat rivojlanadi, nutq grammatik jihatdan shakllangan bo‘lib, o‘zini tutish, jamoa oldida so‘zga chiqish malakasi hosil bo‘ladi.¹

Shu munosabat bilan MTTda ta‘lim-tarbiya dasturida bolalarni hikoya qilishga o‘rgatish bo‘yicha har bir yosh guruhlariga ish vazifalari va mazmuni belgilab berilgan. Bu guruh bolalarini tanish hikoya va ertaklarni (tarbiyachining savollari va kitobdagi rasmlar yordamida, keyinchalik mustaqil) so‘zlab berishga o‘rgatiladi, o‘yinchoq, buyum va rasm mazmuni bo‘yicha hikoyani (3-4 gapdan iborat) takrorlash ko‘nikmasi tarbiyalanadi, tanish ertaklardan olingan parchalarni saqnalashtirishda qatnashishga o‘rgatiladi.

O‘rta guruhlarda hikoya qilishga o‘rgatish vazifalari va ularning mazmuni ancha murakkablashadi. Ushbu guruh bolalari birinchi yarim yillikda tanish hikoya va ertaklarni mustaqil holda qayta hikoya qilishga, asar qahramonlarining suhbatini ifodali so‘zlab berishga o‘rgatiladi.

¹ Rahimova R. Tarbiyachiga 1001 maslahat.- T.: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007. – 160-bet .

Ikkinchi yarim yillikda bolalarga tanish ertak va hikoyalarni tinglashni, ularda ishtirok etuvchi personajlarning gaplarini, o'ziga xos xususiyatlarini tushunishni, asar mazmunini hikoya qilayotgan o'rtoqlarining nutqini diqqat bilan eshitishni, asar matnini buzib hikoya qilgan joylarini payqashni o'rgatish davom ettiriladi.

So'zlashuv nutqi og'zaki nutqning ancha oddiy shakli bo'lib, u suhbatdoshlar tomonidan quvvatlanadi. So'zlovchilar turli vositalardan (ifodali vosita, ko'z qarashlar, imo-ishoralar, intonatsiya va hokazolar) foydalanib, bir-birlarini tushunadilar. So'zlovchilar uchun muhokama etiladigan predmet (buyum, narsa) ma'lum bo'ladi. Bu nutq shakli sintaktik tomonidan ham juda oddiy: tugallanmagan gaplardan xitob, undov so'zlardan foydalaniladi;

So'zlashuv nutqi bog'langan, tushunarli bo'lishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalar so'zlashuv nutqini kattalar rahbarligida egallashadi. 2-3 yoshli bolalar so'zlashuv mazmunidan tez chalg'iydilar. Ularda hali tafakkur, xotira, diqqat, lug'at boyligi, nutqning grammatik tomoni yaxshi rivojlanmagan. Dialog nutq esa bolalardagi tafakkurning, xotira va diqqatning, lug'at boyligining rivojlanganligi, nutqning grammatik jihatdan shakllanganligiga bog'liqdir.

4-5 yoshli bolalar sekin-astalik bilan fikrni keng va to'liq bayon etishga ota boshlaydilar. So'zlashganda ko'plab savollar (Nega? Nima uchun?) bera boshlaydilar. 5 yoshli bolalar uzoq vaqt davomida so'zlashish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bola bunday so'zlashuvda savollarga javob beradi, suhbatdoshini tinglaydi va hokazo.

"Ilk qadam" o'quv dasturida birinchi va ikkinchi guruhda so'zlashuv nutqiga quyidagi talablar, vazifalar qo'yilgan: tarbiyachining nutqini tinglash va tushunish, berilgan savollarga tortinmasdan javob berish malakasini shakllantirish, ularni savol bilan murojaat etishga o'rgatish.¹

O'rta va katta guruhlar uchun dasturda ularning so'zlashuv nutqiga qo'yilgan vazifalar ancha murakkablashadi: suhbat vaqtida faol ishtirok etish; mavzu bo'yicha berilgan savollarga tushunib, qisqa va to'la javob berish, o'rtoqlarining berayotgan javoblariga e'tibor berish malakasi oshiriladi.

BOLA NUTQINI O'STIRISHDA ERTAKLARNING O'RNI

Ertaklarni tarixiy-tipologik va tarixiy-qiyosiy jihatdan o'rganish hamisha jahon folklorshunosligining eng muhim nazariy yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan. Har bir xalq ertaklarining yaratilishi va badiiy rivoji boshqa xalqlar tarixi, og'zaki ijodi, urf-odatlar bilan chambarchas bog'langandir. Xalqlar o'rtasida iqtisodiy, madaniy, savdosotiq, hududiy munosabatlar o'rnatilishi jarayonida ham folklor an'analari o'zaro aloqaga kirishadi. Masalan, O'rta Osiyoning arablar tomonidan fath etilishi, Buyuk

¹ "Ilk qadam" MTTning Davlat o'quv dasturi. – T., 2018. – 154-bet

Ipak yo‘li bo‘ylab savdo karvonlarining Sharq mamlakatlariga borib kelishi, adabiy, ilmiy, axloqiy, diniy asarlarning tarjima qilinishi natijasida arab, fors, hind ertaklarining ko‘pgina mavzulari o‘zbek folkloriga o‘zlashib ketgan. O‘rta Osiyo arablaridan yozib olingan folklor materiallari (masalan, Buxoro arablaridan yozib olingan ertaklar)ning guvohlik berishicha, keyingi I-II asr davomida arab ertakchilarining epik repertuari keskin o‘zgarishga uchragan. Bu narsa asosan arab xalq ertaklari majmuasi “Alf layla valayla”ning turkiy tilga tarjima qilinishi bilan aloqadordir.

XV-XVI asrlarda “Ming bir kecha” turkumiga kiradigan ayrim ertaklar ko‘p tillarga tarjima qilingan hamda bu arab ertaklari turkiy epik an’anaga tezda singib, ertak badiiy shakli vositasida xalq orasida tarqalib ketgan.

“Ming bir kecha” xalqimiz orasida sevib mutolaa qilingan adabiy manbalardan biri sanaladi. Darhaqiqat, turli xalq ertaklarining yaratilishida va badiiy rivojida arab xalq ertaklari majmui bo‘lmish “Ming bir kecha”ning ta’siri anchagina.

Har bir ertakning o‘z g‘oyasi bor. Masalan, “Sholg‘om” ertagi bolalarni fikrlashga, voqealarni ketma-ket aytishga undaydi, “kuch birlikda” degan g‘oyani anglab yetishlarini ta’minlaydi. “Zumrad va Qimmat” ertagida esa Zumradning mehnatsevarligi, odob-axloqi ulug‘lanadi, shuning uchun hatto o‘rmondagi gullar, daraxtlar ham unga salom bergandek bo‘ladi. Qimmat esa erka, dangasa, ishyoqmas sifatida gavdalanadi. Shuning uchun ertak oxirida u jazolanadi. Shu tariqa bolalar ertakni tinglash orqali ezgulik va yovuzlikni, yaxshilik va yomonlikni anglab boradilar.

O‘zlari kamdan-kam holatlarda savol berishda qatnashadilar. Mashg‘ulotlar jarayonida ertaklar eshittirish va kichkintoylarga ularni takroran aytirish nutq madaniyatining o‘rishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Bolalar tomonidan ertaklar turli ko‘rgazmali qurollar vositasida aytilishi ham uning dunyoqarashi va tasavvurining kuchayishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Har bir yoshda bola nutqini rivojlantirishning o‘ziga xos vazifalari bo‘ladi. Adabiy asarlarni idrok etish darajasi o‘shib borgan sari bu vazifalar murakkablashib boradi.

Quyida guruhlar bo‘yicha ertaklar bilan tanishtirish mashg‘ulotini o‘tkazish yo‘llarini ko‘rib o‘tilgan. **Kichik guruhda** mashg‘ulot o‘tkazishda tarbiyachi oldida quyidagi vazifalar turadi:

- 1) bolalarda ertaklarga nisbatan qiziqish uyg‘otish;
- 2) ertak, ermak, hikoyalarni berilib tinglash, tushunish, voqealar rivojini diqqat bilan kuzatish ko‘nikmalarini hosil qilish;
- 3) ertak mazmuni bo‘yicha beriladigan savollarga javob berish;
- 4) ertak va hikoyalarning mazmunini buzmay (tarbiyachi bilan birga, keyinchalik mustaqil) takrorlash kabi ko‘nikmalarni o‘stirish;

5) bolalarda asarlarga ishlangan rasmlarga nisbatan qiziqishni rivojlantirish.

“Ilk qadam” o‘quv dasturiga binoan, bolalarni ertaklar bilan tanishtirish ilk yoshlardan boshlanadi.

Kichik guruhdan boshlab bolalarni adabiy asar janrlaridan bevosita ertaklarni ajrata olishga o‘rgatish lozim.

Tarbiyachi bolalarga ertak badiiy asarning janri ekanligini aytishi kerak. Masalan, “Bugun men sizlarga ertak aytib beraman”.

Kichik guruh bolalari badiiy asar janri haqida eshitishi bilan “Masha va ayiq”, „Qizg‘anchiq it“, “Mushuk, xo‘roz va tulki“, “Bo‘ri bilan echki“ ertak ekanligini esda olib qoladilar. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalarga ertaklarni kitobdan o‘qib bermasdan hikoya qilib bergan ma‘qul, bu bolalarga emotsional ta‘sir o‘tkazishni kuchaytiradi, ertakning asosiy mazmunini tushunib olishga yordam beradi. Ertak hikoya qilib berilgach, bolalardan ertakdagi eng qiziqarli joylarini esga tushirib takrorlash taklif etiladi.

Kichik yoshdagi bolalar uchun hajmi uncha katta bo‘lmagan ertaklarni o‘qib berish tavsiya etiladi. Bu yoshdagi bolalarga ko‘plab savollar berish yaramaydi, biroq ertak mazmunini qanday tushunib olganliklarini, qaysi so‘zlar xotirasida qolganligini aniqlash maqsadida ikkita-uchta savol berish kerak.

Yil davomida bolalarga tanish bo‘lgan ertaklar takroran o‘qib beriladi, hikoya qilinadi. Bu ertaklarning bolalar xotirasida uzoq saqlanib qolishiga yordam beradi.

O‘rta guruhda ertaklarni idrok etish bo‘yicha ishlar olib boriladi. Bu guruh bolalari endi ertak mazmunini chuqur idrok eta boshlaydilar. Bolalar asardagi qahramonlarga nisbatan o‘z munosabatlarini aniqroq ifoda etishga harakat qiladilar. Bu guruhda tarbiyachi o‘zi tanishtirayotgan adabiy asar janrini aytadi: Hozir men sizlarga o‘zbek *xalq ertaklaridan* “Oltin tarvuz“ ertagini hikoya qilib beraman va h. k.

Bu guruhda adabiy asar mavzulari juda xilma-xildir. Tarbiyachi bolalar diqqatini asarning mazmunigagina emas, balki adabiy tilning ayrim xususiyatlariga (badiiy so‘z va ifoda, o‘xshatish va taqqoslash) ham yo‘naltiradi. Tarbiyachi asarni o‘qib bergach, bolalarga beriladigan savollarni puxta o‘ylab, to‘g‘ri berishi kerak. Bolalarga beriladigan savol ertakdagi qahramonlarning xatti-harakatlarini baholashga, ular haqidagi o‘z fikrlarini to‘g‘ri bayon etishga yordam berishi lozim. To‘g‘ri berilgan savol bolalarni o‘ylashga, fikr yuritishga, xulosa chiqarishga undaydi.

Masalan, “Oltin tarvuz“ ertagini hikoya qilib bergach, quyidagi savollarni berish mumkin: “Bu ertakda nima haqida hikoya qilinadi? Sizga bu ertakda kim nimasi bilan yoqdi? Laylakni davolagan chol haqida nima deyish mumkin? Boy haqida-chi? Boy Laylakning oyog‘ini sindirib to‘g‘ri ish qildimi? Nima uchun kambag‘al cholning polizida oltin tarvuz unib chiqdi? Boyning polizida-chi? Boyni Laylak qanday jazoladi? Nima uchun Laylak boyni jazoladi?”

Bunday savollar bolalar ertak mazmunini qanday tushunib olganliklarini va asar qahramonlariga nisbatan munosabatlari qanday ekanligini aniqlashga yordam beradi. Badiiy asar sifatida ertakni to'g'ri tahlil qilish badiiy nutqning qimmatini oshiradi, bolalarni mustaqil hikoya qilishga tayyorlaydi. O'rta guruhda ham xuddi kichik guruhdagidek bolalar lug'atini boyitish bo'yicha ishlar olib boriladi, mashg'ulotda o'zlashtirilgan yangi so'zlarni mustahkamlash ustida ish olib boriladi.

Katta guruh. "Ilk qadam" o'quv dasturi katta guruh bolalarida badiiy-adabiy asarlarning mazmunini idrok etishda ifodali vositalarning ayrim xususiyatlarini aniqlay (seza) olishga o'rgatishni vazifa qilib qo'yadi.

Bolalar ertaklari ularga aqliy, axloqiy va estetik tarbiya berishda, nutqini har taraflama rivojlantirishda va boyitishda katta ta'sir etuvchi vosita hisoblanadi. Ertaklar bolalarga jamiyat hayotini va tabiatni, kishilik dunyosining ichki his-tuyg'ularini va o'zaro munosabatlarni poetik obrazlarda ochib beradi, tushuntiradi. U bolaning his-tuyg'ularini ruvojlantiradi, xayolini tarbiyalaydi va o'zbek adabiyotining eng yaxshi namunalari bilan tanishtiradi. Bu namunalar o'zining ta'siri jihatidan xilma-xildir: xalq ertaklari bolalarga tilning ifodaliligini, mazmundorligini ochib beradi, nutqning xilma-xilligini, hazil-mutoyibaga boyligini bolalarning ko'z oldida namoyon qiladi.

MTT tarbiyachisining oldida har bir ertaklarni san'at asari sifatida bolalar ongiga yetkazish, uning mazmunini ochib berish, ertaklarda qatnashuvchi personajlarga nisbatan emotsional munosabatda bo'lish, asarda qatnashuvchi qahramonlarga nisbatan o'z munosabatlarini ifodalashga o'rgatish kabi murakkab vazifalar turadi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun tarbiyachining o'zi, bolalarni ertaklar bilan tanishtirishdan avval, uni his etishi va tushunishi, mazmunini tahlil eta olishi zarur.

Ertaklarni ifodali tarzda bolalarga yetkaza olingandagina, uning g'oyaviy mazmunini to'g'ri idrok ettira olish mumkin. Bolalarda ertaklarni idrok etish qobiliyati o'z-o'zidan vujudga kelmaydi, uni bolaning ilk yoshidan boshlab rivojlantirish va tarbiyalash kerak, shundagina bola keyinchalik ertaklarni diqqat bilan tinglashga, badiiy nutqqa e'tibor berishga o'rganadi. Bolalar ongiga ertaklarning axloqiy, estetik mohiyatini yetkazish – bu murakkab vazifa hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar faqat tinglovchi bo'libgina qolmay, balki tomoshabinlardir. O'yinchoqlar spektaklini kichik guruhlarda quyidagi ertaklar asosida tayyorlash mumkin: o'zbek xalq ertaklaridan "Qizg'anchiq it", "Fil bilan Xo'roz", "Bo'ri bilan Echki", rus xalq ertaklaridan "Sholg'om", o'rta guruh uchun L.N.Tolstoyning "Ikki o'rtoq", "Uch ayiq", o'zbek xalq dostonlaridan "Alpomish", "Go'ro'g'li"; katta guruhlar uchun o'zbek xalq ertaklaridan "Egri va To'g'ri", "Saxiy va Baxil", A.Avloniyning "Xo'roz ila Bo'ri", Sh.Pyeroning "Qizil Shapkacha" va hokazolar.¹

¹ Sodiqova Sh. Maktabgacha pedagogika: darslik. – T.: "Tafakkur bo'stoni", 2013. – 288-bet.

Soya (ko'lanka) teatri bolalarda qiziqish uyg'otadi. Soya teatri ertaklarni inssenirovkalashning keng tarqalgan turi. Soya teatrini namoyish etish ertak yoki hikoya, masalni o'qish bir qancha xususiyatlariga ega: siluetlarning harakatsizligi, ularda ketma-ket qo'yishning imkoniyati yo'qligi. Soya teatrining imkoniyatlarini kengaytirish uchun bir personajning bir nechta siluetlari (ko'rinishlari) tayyorlanadi.

Tarbiyachi bir nechta personaj uchun matnni o'qishiga to'g'ri keladi. Shuning uchun har qaysi personajning ovozini bolalarga yetkaza olishi ustida (diksiya, ovoz tonining ifodaliligi va hokazo) mashq qilishi kerak.

Bolalarni ertaklar bilan tanishtirish va ularning lug'atini boyitish uchun diafilmning matnini aytib turib namoyish qilish va takror ko'rsatish usullaridan foydalanish mumkin.

Tarbiyachi diafilmni bolalarga namoyish qilishdan oldin o'zi ko'radi, matnni ifodali o'qishni o'rganadi, qaysi kadrlarni bolalarga batafsil ko'rsatishni aniqlab oladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachisi faoliyatida ta'lim-tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va uni amalga oshirish juda muhim bosqich hisoblanadi.

TARBIYACHINING NUTQ O'STIRISH JARAYONINI TASHKIL ETISHI HAMDA PEDAGOGIK JARAYONNI HISOBGA OLISHI

Nutq o'stirish bo'yicha ishlarni rejalashtirishda bolalar tomonidan ona tilini o'zlashtirish qonuniyatlarini hisobga olish zarur. Bolalar tomonidan atrofdagilarning nutqini tushunish va uni idrok qilish, uning nutq organlari muskullarining mashq qilinganligiga bog'liq bo'lib, bolalarning tovush madaniyati bo'yicha nutqiy faolligini oshirish mashg'ulotlaridagina emas, balki mashg'ulotdan tashqari vaqtlarda ham rejalashtirilishi lozim.

Nutq o'stirish mashg'ulotlarida, ayniqsa, bolalarning badiiy asarlarni o'qib, hikoya qilib berishlariga katta ahamiyat beriladi. Badiiy asarlarni qayta hikoya qilib berishga o'rgatish va ularni sahnalashtirish, she'rni yod oldirish tarbiyachiga katta mahorat va mas'uliyat yuklaydi.

Maqsadga muvofiq hisoblangan ish rejalaridan biri – bu mashg'ulotning oylik (4 haftalik) ish rejasidir. Oylik ish rejada mashg'ulotlarning izchilligi, unda ona tilining barcha komponentlari (lug'at ishi, tovush madaniyatini tarbiyalash, bog'lanishli dialogik va monologik nutq, tilning grammatik qurilishi) ni rivojlantirish o'z aksini topadi. Bola nutqining hamma tomonlarini bir vaqtning o'zida parallel tarzda rivojlantirib borish kerak, chunki bola nutqini o'stirish bo'yicha ish vazifalari bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun bir mashg'ulotning o'zida bola nutqini o'stirishning bir nechta vazifalari hal etiladi, ammo ulardan biri asosiy hisoblanib, boshqasi esa mashg'ulotning o'zida bir qismi sifatida rejalashtiriladi.

Har bir yosh guruhidagi bolalar, o'z tarbiyachilari bilan maishiy-xo'jalik, mehnat, o'yin faoliyatida muloqotda bo'ladilar. Tarbiyachi bolalar o'yinini tashkil etadi, badiiy asarlarni o'qib beradi yoki hikoya qiladi. Mana shu jarayonda tarbiyachi nutqining yaxshi tomonlari ham, nuqsonlari ham yaqqol namoyon bo'ladi va bu xususiyatlar tarbiyalanuvchilar nutqida o'z aksini topadi. Demak, bolalar bo'g'chasi tarbiyalanuvchilarning nutq xususiyatlari to'laligicha tarbiyachi nutqiga bog'liq. Doimo bolalarning diqqat markazida bo'lgan tarbiyachining nutqi bolalar uchun madaniy nutq namunasi hisoblanadi.

To'g'ri tashkil etilgan pedagogik jarayonni muntazam suratda hisobga olib borish lozim. Bu jarayonning muhim ahamiyati shundaki, u tarbiyachining faoliyatini, bolalarning muvaffaqiyatini baholaydi va tahlil qiladi.

Hisobot tarbiyachi ish uslubiyotini qay darajada tushunishini, bolalarning o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra turli ish uslublarini tanlay bilishini, ayrim bolalar nutqidagi rivojlanish jarayonini kuzatishni belgilaydi. Hisobotning asosiy shakli – tarbiyachining o'z kundalik ish faoliyatini yozib borishidir. Bu yozuvlar qisqa bo'lib, unda bolalarning umumiy faoliyatlari (materialni faol o'zlashtirdilar yoki qiziqmadilar, mavzu bolalarning yoshiga mos yoki qiyin, ko'pchilik vazifalarni to'g'ri yoki mustaqil bajardi va h.k) aks etadi. Shu bilan birga, ba'zi mavzularning bolalar tomonidan qiyin o'zlashtirilish sabablari: mavzuning bolalar tajribasidan yiroqligi, o'rgatish usullarining ancha qiyinligi, sharoit yetarli emasligi va h.k. lar ko'rsatiladi. Hisobotda har doim bolalar nutqining qaysi jihatlari ustida mashq qilinganligi, takomillashtirilganligi (hikoyaning to'liqligi, so'zlarning aniqligi, nutqning ifodaliligi va h.k. lar) ko'rsatiladi.

Hisobot guruhda olib borilgan pedagogik jarayonga umumiy baho berish bilan bir qatordam alohida bolalar muvaffaqiyati ham aytib o'tiladi. Dastur materialini u yoki bu sabablarga ko'ra o'zlashtira olmaydigan bolalar doimo nazorat qilib boriladi. Tarbiyachi ishning sifatini ko'rsatishi bilan bir qatorda, kelgusida bajarilishi lozim bo'lgan vazifalarni, ish usullarini belgilaydi. Ayniqsa, nutqida kamchiliklari bo'lgan bolalarning dastur materialini o'zlashtirishi (tovush talaffuzini egalladi, savollarga to'liq javob berishga o'rgandi, she'rni jonli, ifodali aytishga o'rgandi va h.k) ham alohida ko'rsatib o'tiladi. Hozirga qadar pedagogik jarayonni hisobga olishning va bolalar bilimini, qobiliyatini nazorat qilishning shakllari to'g'risidagi masala ishlab chiqilmagan.

Tarbiyachi ko'pincha hamkasblarining ish rejalarini ko'rib chiqish va baholashda (topshiriqlar, o'zari tahlil, o'quv topshiriqlari va h.k.) ishtirok etadi. Shuning uchun tarbiyachi hamkasbining ish rejasini tahlil qilish uchun bir qator asosiy savollarni tuzib qo'yishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2017-yil 9-sentabrdagi PQ-3261-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi “2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-2707-sonli qarori.
3. “Ilk qadam” MTTning Davlat o'quv dasturi. – T., 2018.
4. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari”.- T., 2018.
5. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim atamalarining izohli lug'ati /Tuzuvchilar: O.Musurmonova (va boshq.) – T.: Bekinmachoq-Plyus, 2011.- 260 b.
6. Qodirova R.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning ruhiy omillari. - T.: O'qituvchi, 1998.
7. Qodirova R M. Nutq o'stirish metodikasi. -T.: O'qituvchi, 2008.
8. Rahimova R. Tarbiyachiga 1001 maslahat.- T.: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2007.-160 .
9. Sodiqova Sh. Maktabgacha pedagogika: darslik. – T.: “Tafakkur bo'stoni”, 2013. – 288 b.